

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 18:1 (2013), SS.183-203.

HEMMÂM SAHİFESİ'NDEKİ RİVÂYETLERİN HZ. PEYGAMBER'E NİSBET VE MUHTEVA PROBLEMİ -HIZIR HADİSİ ÖZELİNDE-

The Belonging and Content Problems of The Narratives to the Prophet in Sahifatu Hammâm -Upon Khidr's Narration-

Sinan Erdim*

Öz

Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi hadis literatürünün eldeki ilk yazılı eseri kabul edilmektedir. Sahîfe, rivayetlerinin güvenilirliğini ifade etmek amacıyla bazı muhaddislerce "es-Sahîfetü's-Sahîha" olarak isimlendirilmiştir. Sahîfe'deki rivayetler, imandan ibadete, ahlaktan muamelata, tarihten kültüre, kıyamet alâmetlerinden ahiret ahvaline dair çeşitli konular hakkında olup hepsi de *merfû* olarak nakledilmiştir. Bu çalışmamızda Sahîfe'nin İsrâîli rivayetlerinden biri olan Hızır ile ilgili hadis, Sahîfe'nin *merfû* ve *mevkûf* durumuna ışık tutmak amacıyla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hemmâm b. Münebbih, es-Sahîfetü's-Sahîha, Merfû, Mevkûf, Hızır.

Abstract

Hammâm b. Munabbih's Sahifah has been accepted as the first written book in Hadith's literature. The Sahifah has been called by some muhaddises as "al-Sahifah al-Sahihah" in order to express the reliability of narratives. All expressions of Sahifah are about several subjects of hereafter status and all of them have been narrated as marfu from faith to worship, from morality to transactions, from history to culture, from the signs of doomsday to the hereafter. In our study, the hadith about Khidr which is the one of the Israili narratives was studied in order to illuminate Sahifah's marfu and mawquf.

Keywords: Hammam b. Munabbih, al-Sahifah al-Sahihah, Marfu, Mawquf, Khidr.

Giriş

Hemmâm b. Münebbih'in (ö.132) *Sahîfesi*¹ mevcut bilgiler ışığında hadis literatürünün eldeki ilk yazılı hadis vesikası olarak kabul edilmektedir.²

* Ankara Üniv. Sos. Bil. Enst. Temel İslam Bil. Hadis Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, sinanerdim@hotmail.com

Hemmâm'ın hocası Ebû Hureyre'den yazdığı *Sahîfesi* yaklaşık yüz kırk hadis ihtiva etmektedir. Hadis edebiyatında ve muhaddisler arasında "Sahîfetu Hemmâm"³ ve "es-Sahîfetu's- Sahîha"⁴ isimleriyle meşhur olmuştur. Zehebi (ö.748), hadisçiler arasında bilindiğine işaret etmek üzere bu eseri "nüshatun meşhûratun" şeklinde ifade eder.⁵ İbn Hacer (ö.852), de bu sahîfenin meşhur olduğunu ifade eder.⁶ el-Hatîb el- Bağdâdî (ö.463), İbnu's-Salâh (ö.643) ve Suyûti (ö.911) ise hadisçiler arasında meşhur olan bazı nüshalar olduğunu Hemmâm b. Münebbih'in Nüshası'nın da onlardan birisi olduğunu söylemektedirler.⁷

Sahîfe'deki rivayetler, imandan ibadete, ahlaktan muamelata, tarihten kültüre, kıyamet alametlerinden ahiret ahvaline dair çeşitli konular hakkındadır. Bu sebeple Sahîfe, Buhârî ve Müslim'in Sahih'lerinin adeta bir

¹ Sahîfe tabiri, hadis edebiyatında genellikle Hz. Peygamber ve sahabe devrinde yazılmış olan küçük çaptaki hadis kitapları için kullanılmıştır. Bkz., Koçyiğit, Talat, *Hadis İstihlâhları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980, s. 381. *Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi*, ilk defa Muhammed Hamidullah tarafından iki farklı nüsha Şam ve Berlin'de bulunarak neşre hazırlanmış ve ilk baskısı 1953'de Şam'da yapılmıştır. Sahîfe, 1966-1967 yıllarında üç farklı mütercim tarafından Türkçe'ye çevrilerek yayımlanmıştır. Mütercimler şunlardır: Mehmed Ragıb İmamoğlu, Ankara-1966; Talat Koçyiğit, Ankara-1967; Kemal Kuşçu, İstanbul-1967. Sahîfe, 2009 yılında ise Bünyamin Erul tarafından yeniden tercüme edilmiş, Sahîfe'deki hadisler, konularına göre tasnif edilmiş, her bir hadis hakkında değerlendirmeler yapılmış ve "Hadislerin Dili, İlk Hadis Belgesi Hemmâm'ın Sahîfesi" ismiyle yayımlanmıştır.

² el-Veşî, Abdullah Kasım, *İlmu'l-Hadis fi'l-Yemen*, 1998, San'â, 23; Acâc el-Hatîb, *Ebû Hureyre Râviyetü'l-İslâm*, Mektebetü'l-Vehbe, Kahire, 1982, s.115.

³ Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud, *Umdetü'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, yy., 2006, V, 123; İbn Hacer, Şihâbüddin Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1379, I, 39, 63; VI, 616; XI, 518; el-İrakî, Veliyyuddin Ahmed b. Abdurrahim b. Hüseyin Ebû Zur'â, *et-Takyîd ve'l-İzâh Şerhi Mukaddîmeti İbni's-Salâh*, Mektebetü's-Selefiyye, Medine, 1969, 236; Suyûti, Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Tedribü'r-Râvî*, Mektebetü'r-Riyâd, Riyad, trs., I, 99; İbnu's-Salâh, Ebû 'Amr Osman b. Abdurrahman, *Ulûmü'l-Hadis*, (thk. Nureddin İtr), Dimeşk 1984, 120; Mizzi, Cemâlüddin Ebû'l-Haccâc Yusuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâ'i'r-Ricâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1400, XXX, 299; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed, *Siyeru Âlâmî'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993, V, 312; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Dâru'l-Fikr, 1404, I, 275.

⁴ Zehebî, *a.g.e.*, V, 311; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mücemü'l-Müellifîn*, Dâru İhyai't- Turâs, Beyrut, 1957, XIII, 153.

⁵ Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I, 77; İbn Hacer, *en-Nüket alâ Kitabi İbni's-Salah*, İmâdetü'l- Bahsi'l-İlmiyye, Medine, 1984, II, 865.

⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 316.

⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Kıfaye fi İlmî'r-Rivâye*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medine, trs., 250; İbnu's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, 120; Suyûti, *Tedrib*, II, 116.

özeti ve hadis külliyyatının genel karakteristiğini yansıtan küçük bir eser olarak değerlendirilmiştir.⁸

Hemmâm b. Münebbih, cerh ve tadil imamlarınca sikâ kabul edilmiştir.⁹ Buna bağlı olarak *Sahîfesi*'ne olan itimad da en üst seviyededir. Öyle ki bir hadisin *Sahîfe*'de olması güvenilirliği için yeterli sebep sayılmıştır. Örneğin, *Sahîfe*'de mevcut olan, peygamberlerden birinin bir karınca tarafından ısırılması sebebiyle Peygamberin kızıp karıncanın yuvasını yakması rivayeti¹⁰ ile Eyyûb (a.s.) yıkanırken Yüce Allah tarafından üstüne altın çekirge yağdırılması rivayetine¹¹ yöneltilen tenkitlere İbn Hacer, şöyle cevap vermeye çalışmıştır: "Bu iki hadisten şüphe edene iltifat etmemek gerekir, Çünkü bu iki hadis Hemmâm'ın Nüshası'nda bulunmaktadır."¹²

Sahîfe, son dönem muhaddislerince, müsteşriklerin hadislerin hicri ikinci asrın başlarına kadar yazılmadığı şeklindeki iddialarını çürütmek amacıyla sunulan en önemli delillerden biridir.¹³

Bununla beraber Sahîfe'deki rivayetlere eleştiriler yönelten muhaddisler de bulunmaktadır. Örneğin Ahmed b. Hanbel'in (ö.241), açıkça hangileri olduğunu belirtmemekle beraber Hemmâm'ın Sahîfesi'ndeki bazı rivayetlerin hadis olmadığı şeklinde değerlendirmelerde bulunduğu nakledilmektedir.¹⁴

Yine hadis ilminde ve illetlerinde otorite kabul edilen âlimlerden biri olan Ali b. el-Medinî'nin¹⁵ (ö.234), Hemmâm b. Münebbih ve *Sahîfesi* için şu değerlendirmede bulunduğu nakledilir: "Ebû Hureyre'nin altı tane öğrencisi vardır. Bunlar Saîd İbnü'l- Müseyyib, Ebû Seleme, Ebû Sâlih, A'rec, İbn Sîrîn ve Tâvus'tur. Hemmâm'ın ise bazı rivayetleri hariç diğer hadisleri bunların

⁸ Erul, Bünyamin, *Hadislerin Dili, İlk Hadis Belgesi Hemmâm'ın Sahîfesi, -Tertip, Terceme, Yorum-, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009. s. 9.*

⁹ İbn Ma'in, Ebû Zekeriyya Yahya İbn Ma'in, *Târihu İbn Ma'in*, Merkezu'l-Bahsi'l-İlmî, Mekke, 1979, III, 102; el-İclî, Ahmed b. Abdillâh b. Salih Ebû'l-Hasan, *Ma'rifetu's-Sikât*, Mektebetu'd-Dâr, Medine, 1985, II, 334; İbn Hıbbân, İbn Ahmed Ebû Hâtim et-Temîmî el-Bustî, *es-Sikât*, Dâru'l-Fikr, 1975, V. 510.

¹⁰ Muhammed Hamidullah, *Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi*, çev. Koçyiğit, Talat, Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967, s. 81, 17 nolu rivayet.

¹¹ M. Hamidullah, *a.g.e.*, s. 88, 46 nolu rivayet.

¹² İbn Hacer, *Tağlîk'ut-Ta'lik alâ Sahihî'l-Buhârî*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1405, II, 163.

¹³ Acâc el-Hatîb, *Ebû Hureyre*, s.115; Hamidullah, *a.g.e.*, s. 49-50.

¹⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 299; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, V. 312.

¹⁵ Mizzî, *a.g.e.*, XXI, 5-35.

hadislerine benzemektedir.¹⁶ Fakat İbnü'l-Medinî'nin de hangi rivayetleri kastettiği ve bu rivayetlerdeki farklılıkların ne olduğu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Hemmâm'ın Sahîfesi'ndeki bütün rivayetler *merfû'* olarak nakledilmiştir. Ancak bize göre, rivayetlerin bu şekilde nakledilmeleri tamamının mutlak olarak *merfu* oldukları anlamına gelmemektedir. Râvilerin hatadan salim olmadıkları göz önünde bulundurularak, gerek Ebû Hureyre'den gerekse Hemmâm ya da sonraki dönem ravilerinden kaynaklanan nedenlerle, başta İsrâiliyyât ile ilgili rivayetler olmak üzere Sahîfe'deki bazı rivayetlerin *ref* edilmiş olabileceği akla gelmektedir.

Bu bağlamda *Sahîfe*'deki Hızır'ın niçin bu isimle anıldığına açıklık getiren rivayeti, başta hadis olmak üzere temel İslami kaynaklarda nasıl yer aldığına bakarak tenkite tabi tutmaya çalışacağız.

1. Hızır Hadisinin İncelenmesi

"Hızır hadisi" Hemmâm'ın b. Münebbih'in Sahîfesi'nin 113 numaralı rivayeti olup Sahîfe'de şu şekilde nakledilmiştir:

وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إنما سمي الخضر لأنه جلس على فروة بيضاء فإذا هي تهتز تحته خضراء.

"Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurmuştur ki: "Hızır denilmesi, O'nun otsuz kuru bir yere oturduğu zaman oranın hemen yeşillenip dalgalanması sebebiyledir."¹⁷

Bu hadis Hemmâm b. Münebbih'in Ebû Hureyre'den rivayetinde ferd kaldığı bir rivayettir.¹⁸ Rivayeti yatay olarak hadis kaynaklarından, dikey olarak ise tefsir ve tarih kaynaklarından inceleyeceğiz. Rivayet, konusu itibarıyla İsrâiliyyâtandır.

Kaynaklarımızda Hızır'ın ismi, babasının ismi, nesebi, peygamberliği ve ömrü hakkında ihtilaflar olduğunu görmekteyiz.¹⁹ Biz sadece ismi ve nesebi ile ilgili bilgileri ele alacağız. Bu bilgileri vermeden önce dikkat çekeceğimiz bir husus, Hızır ile ilgili bilgilerin ağırlıklı olarak Vehb b. Münebbih (ö.114), İbn Abbâs (ö.68) ve talebeleri Mücâhid (ö.68), İkrime

¹⁶ Mizzî, *a.g.e.* XVII, 470; İbn Hacer, *Tehzibu't- Tehzib*, IX, 191.

¹⁷ Muhammed Hamidullah, *Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi*, s. 107, no:113.

¹⁸ Rivayetin İkrime-Ebû Hureyre tariki de mevcuttur. Ancak rivayet zayıf olup geç dönem bir eserde; Taberânî'nin *Mu'cemu'l-Kebir*'inde tahrîç edilmiştir. Rivayet *sahih* ve *merfû* olarak Ebû Hureyre'den yalnız Hemmâm kanalı ile gelmektedir.

¹⁹ Evgin Abdulkadir, *Hadislerde Hızır-Gayb İlişkisi*, Ankara İlâhiyât Yayınları, Ankara, 2007, s.13-26.

(ö.107) ve Süddî (ö.127) kaynaklı olduğudur. Hızır'ın isminin, Ermiyâ b. Hafleyâ,²⁰ Belyâ b. Melkân,²¹ İlyâs, Elyesa, Âmir, Hazarûn, olduğu şeklinde farklı görüşler mevcuttur.²²

Hızır'ın soyu bazılarınca Hz. Nûh'a dayandırılmış olup şu şekilde verilmiştir; Belyâ b. Melkân b. Fâliğ b. Âmir b. Şâlih b. Erfahşad b. Sâm b. Nuh. Mücâhid'den nakledilen bir rivayette de Hızır'ın soyu Hz. Nûh'a dayandırılırken Hızır'ın ismi Elyesa b. Melkân olarak verilmiştir.²³ Bazıları ise onun soyunu Hz. İbrahim'e dayandırmaktadırlar; Hazarûn b. Amâyîl b. el-Fetr b. el-Îs b. İshâk b. İbrâhim. İbn Abbâs'tan nakledilen bir başka rivayete göre ise Hz. Âdem'in kendi sulbünden çocuğudur. Vehb b. Münebbih'ten nakledildiğine göre künyesi Ebu'l-Abbâs'tır.²⁴

İbn Abbâs'tan nakledilen başka bir rivayete göre Hızır, Hârûn b. İmrân'ın torunlarından.²⁵ Süddî'den nakledildiğine göre ise İlyâs'ın kardeşidir.²⁶ Ehl-i Kitap'tan bazıları ise Zülkarneyn'in teyzesi çocuğudur, demişlerdir. Hızır'ın Benî İsrâîlî meliklerin çocuklarından olduğu da nakledilmiştir.²⁷ Saîd İbnü'l-Müseyyib'den nakledildiğine göre annesi Rûmî babası ise Fârisi'dir.²⁸

2. Hadis Kaynaklarındaki Rivâyetler

Yukarıda verdiğimiz Hızır hadisi, mevkûf-merfû ilişkisi bağlamında incelenecektir. Hadis kitaplarında ve cüzlerinde ilgili hadisi rivâyet eden iki sahabi bulunmaktadır; Bu iki sahabi Ebû Hureyre ve İbn Abbâs'tır. Rivayetin Ebû Hureyre'den altı, İbn Abbâs'tan ise bir olmak üzere toplam yedi tariki

²⁰ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, XVII, 377; Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim en-Neysâbûrî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1422, VI, 75; İbn Kesir, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru Taybe, Beyrut, 1420, I, 421; Beğavî, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ', *Meâlimu't-Tenzîl*, Dâru Taybe, Beyrut, 1417, V, 73.

²¹ Beğavî, *a.g.e.*, V, 188.

²² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 433; Aynî, *Umde*, II, 60; Beydâvî, Ebu Ömer Muhammed Şîrâzî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1996, I, 510.

²³ Aynî, *Umde*, XV, 299.

²⁴ İbn Kesir, *Tefsîr*, III, 134; Aynî, *a.g.e.*, II, 60; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 433; Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahihî'l-Müslim b. el-Haccâc*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1392, XV, 136; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Meârif*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1970, I, 42.

²⁵ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, I, 187.

²⁶ Aynî, *a.g.e.*, II, 60.

²⁷ Taberî, *Tefsîr*, XVII, 377.

²⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, VI, 434; Aynî, *a.g.e.*, II, 60.

mevcuttur. Bu rivayetler kaynak, sıhhat ve metin açısından incelenecektir. Rivayetler kaynağı yönünden incelenirken senedleri verilecek ve sıhhatleri tesbite çalışılacaktır. Metinler ise ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.

2.1. Rivayetlerin Kaynakları ve Sıhhatleri Bakımından İncelenmesi

Hadis kaynaklarında Hızır'ın ismi ile ilgili rivayet *merfû* ve *mevkûf* olarak iki şekilde rivayet edilmiştir.

2.1.1. Merfû Rivayetler

İlgili rivayet *merfû* olarak sadece Ebû Hureyre'den nakledilmiştir.

2.1.1.1. Ebû Hureyre Rivayetleri

Ebû Hureyre'den *merfû* olarak iki râvî rivâyette bulunmuştur. Biri Hemmâm diğeri ise İkrime'dir. İkrime'den bir, Hemmâm'dan ise beş rivâyet mevcuttur.

Önce İkrime'nin sonra Hemmâm'ın rivayetlerini inceleyeceğiz:

a) İkrime'nin rivayeti

1-Taberânî - Muhammed b. Abdullah el-Hadramî - İsmâil b. Musâ el-Fezârî -Hakem b. Zuheyr - Bilâl b. Mirdâs - İkrime - Ebû Hureyre.²⁹

Seneddeki Hakem b. Zuheyr el-Fezârî (ö.180), Yahya b. Ma'în, Buhârî, Nesâî, İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe ve Ebû Zur'â gibi cerh ve ta'dil imamlarınca sikâ olmayan ve hadisleri terk edilmesi gereken (*metrûku'l-hadîs*) bir kişi olarak görülmüştür.³⁰ Bu sebeple hadis *zayıf* kabul edilmektedir.

Rivayetlerde de görüleceği üzere hem İkrime'nin hem de İbn Abbâs'ın hadis kaynaklarında sadece birer rivayeti bulunmakta olup her iki rivayet de *zayıftır*. Ayrıca geç dönem bir müellefin eserinde nakledilmiştir.

b) Hemmâm Rivayetleri

Hemmâm rivayetlerinin tamamında isnadın başındaki ilk üç isim aynı olup, bunlar; Ma'mer-Hemmâm-Ebû Hureyre'dir. Aşağıdaki beş rivayetten üçünde Ma'mer'den sonraki isim İbnü'l-Mübârek'tir. Rivayet, bu tarik ile Ebû Dâvûd et-Tayalîsî, Buhârî ve İbn Hanbel tarafından tahrîc

²⁹ Taberânî, Ebû'l-Kasım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1415, VI, 45.

³⁰ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-Cerh ve't-Ta'dil*, Dâru İhyâi't-Türasî'l-Arabî, Beyrut, 1952, III, 118; İbn Adıyy, Ebû Muhammed Abdullah, *el-Kâmil fî Duafâ'r-Ricâl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1409, II, 208.

edilmiştir. İki rivayette ise Ma'mer'den sonraki isim Abdurrezzâk b. Hemmâm olup bu isnad ile İbn Hanbel ve Tirmizî tahriç etmişlerdir:

1- Yunus - Ebû Dâvûd - İbnu'l-Mübârek - Ma'mer - Hemmâm - Ebû Hureyre³¹

Müsned'in elimizdeki nüshasını tahkik eden Muhammed Hasan İsmail, hadisin *sahih* olduğunu bildirmektedir.³² Bizim incelememizde de senedde bir problem gözükmemektedir.

2- Abdullah - Babası (İbn Hanbel) - Abdurrezzâk b. Hemmâm - Ma'mer- Hemmâm - Ebû Hureyre.³³

Şuayb el-Arnâvût hadisin senedinin, Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre *sahih* olduğunu söylemektedir. Bizim incelememize göre de hadis, *sahih* rivayet şartlarını taşımaktadır.

3- Abdullah - Babası (İbn Hanbel) - Yahyâ b. Âdem - İbnu'l-Mübârek-Ma'mer - Hemmâm- Ebû Hureyre.³⁴

Şuayb Arnâvût bu hadis için "İsnadı Buhârî ve Müslim şartlarına göre *sahihtir*." değerlendirmesinde bulunmaktadır. Senedde bir problem gözükmemektedir.

4- Buhârî - Muhammed b. Sa'îd el-İsbahânî - İbnu'l-Mübârek - Ma'mer- Hemmâm - Ebû Hureyre.³⁵

İsnadda herhangi bir problem bulunmamaktadır.

5- Tirmizî - Yahyâ b. Musâ - Abdurrezzâk b. Hemmâm - Ma'mer- Hemmâm- Ebû Hureyre.³⁶

Tirmizî hadisin peşi sıra "Bu, *hasen* ve *sahih* bir hadistir" değerlendirmesinde bulunmuştur. Cerh ta'dil açısından isnadda herhangi bir zaaf görülmemektedir.

³¹ Tayâlisî, Süleymân b. Davûd Ebû Davûd, *Müsned*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs. I, 332.

³² *Tayâlisî*, I, 332.

³³ İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, II, 318.

³⁴ *İbn Hanbel*, II, 312.

³⁵ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmi'u's-Sahih*, (tahk. Mustafa Dîb El-Boğa), Dâru İbn Kesîr, Beyrut-1987, Enbiyâ, 29.

³⁶ Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *Sünen*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1988, Tefsîr, 19.

Yukarıdaki isnadlarda da görüleceği üzere Hemmâm kanalı ile gelen beş rivayet de *merfû* ve *sahih'tir*. İkrime tariki ile gelen tek rivayet ise *merfû* olmakla birlikte *zayıf* tır.

2.1.2. Mevkûf Rivayetler

Rivâyet *mevkûf* olarak sadece İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

2.1.2.1. İbn Abbâs Rivayeti

Tek bir tarik ile nakledilen rivayet Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'inde geçer.

1-Taberânî - Ebû Zur'â Abdurrahman b. Amr - Ebû'l-Cemâhir Muhammed b. Osmân- Saîd b. Beşîr – Katâde - Abdullah b. el-Hâris - İbn Abbâs.³⁷

Rivâyetin akabinde isnaddaki Saîd b. Beşîr "Süveyd Ebû Hâtim bana "Katâde bu hadisi *merfû* olarak rivâyet ederdi." demektedir. Ancak neden bu râvinin *merfu* rivâyetinin tercih edilmediğini araştırdığımızda Süveyd Ebû Hâtim'in, İbn Maîn, Nesâî, Ebû Zur'â ve Dârekutnî tarafından zayıf, hadislerine itibar edilemeyecek birisi olarak tanıtıldığını görmekteyiz.³⁸

Aynı Saîd b. Beşîr ise Ebû Dâvûd, Beyhâkî ve Ukaylî tarafından zayıf olarak tavsif edilmiştir. İbn Hibbân, "Hata eder, Katade'den mutabaatı olmayan şeyleri naklederdi." demiştir. Ebû Zur'a ise "Hadisi yazılır fakat ihticac edilmez." şeklinde değerlendirmiştir.³⁹ Bu değerlendirmeden hareketle rivâyetin *zayıf* olduğunu söyleyebiliriz.

2.2. Rivayetlerin Metinleri Bakımından İncelenmesi

Yukarıda senedlerini verdiğimiz, Hızır'ın isminin menşei ile ilgili rivâyetin metinleri şu şekildedir:

a) İkrime Rivayeti

عكرمة عن أبي هريرة قال (قال) أبو القاسم عليه السلام: إنما سمي الخضر لأنه قام على فروة من الأرض فاهتزت خضراء.⁴⁰

b) Hemmâm Rivayetleri

İbnu'l-Mübarek - Ma'mer – Hemmâm - Ebû Hureyre isnadı ile gelen Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, İbn Hanbel ve Buhârî rivayetleri sırasıyla şu şekildedir:

³⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul,1983, XII, 209.

³⁸ İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 238.

³⁹ İbn Hacer, *a.g.e*, IV, 9.

⁴⁰ Taberânî, *Evsât*, VI, 45.

أبي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إنما سمي الخضر خضرا لأنه جلس موضعا فاهتزت خضراء.⁴¹

أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم : في الخضر قال إنما سمي خضرا انه جلس على فروة بيضاء فإذا هي تحته تهتز خضراء.⁴²

أبي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال إنما سمي الخضر أنه جلس على فروة بيضاء فإذا هي تهتز من خلفه خضراء.⁴³

Abdurrezzâk b. Hemmâm - Ma'mer - Hemmâm - Ebû Hureyre isnadı ile gelen İbn Hanbel ve Tirmizî rivayetleri ise şu şekildedir:

أبي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لم يسم خضرا الا انه جلس على فروة بيضاء فإذا هي تهتز خضراء الفروة الحشيش الأبيض وما يشبهه.⁴⁴

أبي هريرة قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إنما سمي الخضر لأنه جلس على فروة بيضاء فاهتزت تحته خضراء.⁴⁵

Yukarıdaki rivayetlerden en farklı olanı İbn Hanbel'in Abdurrezzâk b. Hemmâm kanalı ile naklettiğidir. Rivayetin sonunda diğer rivayetlerde olmayan lafızlar bulunmaktadır. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in, rivâyetin devamındaki açıklamasına göre bu ilave lafızlar, Abdurrezzâk'ın tefsiridir. İbn Hacer (ö.852), Fethu'l-Bârî'de bu lafızların Musannaf'ta Abdurrezzâk tarafından eklendiğini söyler.⁴⁶ Ancak bizim araştırmamıza göre bu rivâyet Musannaf'ta bulunmamaktadır. Bu beyana bakılırsa İbn Hacer, elimizdeki Musannaf'ın farklı bir nüshasına atıfta bulunmuş olabilir.

c) İbn Abbâs Rivayeti

عبد الله بن الحارث : قال سمعت ابن عباس على المنبر يقول : إنما سمي الخضر لأنه قعد على فروة بيضاء فاهتزت خضراء.⁴⁷

⁴¹ Tayâlisî, I, 332.

⁴² İbn Hanbel, II, 312.

⁴³ Buhârî, Enbiyâ, 29.

⁴⁴ İbn Hanbel, II, 318.

⁴⁵ Tirmizî, Tefsîr, 19.

⁴⁶ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, VI, 433.

⁴⁷ Taberânî, Kebîr, XII, 209.

Yukarıdaki metinlerde de görüleceği üzere biri dışında, rivayetler arasında önemli bir farklılık söz konusu değildir. Ancak mana ile rivayetler edilen hariç. Örneğin hadis kaynaklarındaki rivâyetlerin tamamı إنما سمى lafzı ile başlarken, İbn Hanbel'in bir rivâyeti لم يسم lafzı ile başlamaktadır. Aynı şekilde rivâyetlerin tamamında yer alan فروة ببيضاء kelimesi, Tayâlisî'nin rivâyetinde موضعاً olarak geçmektedir. İbn Hanbel'in bir rivâyeti ile Tirmizî ve İbn Hibbân rivâyetlerinde geçen تحته kelimesi, Tayâlisî'nin rivâyeti ile İbn Hanbel'in diğer rivâyetinde geçmemektedir. Buhârî rivâyetinde ise bu kelimenin yerine من خلفه kelimesi kullanılmıştır.

Hemmâm - Ebû Hureyre tariki ile gelen rivâyetlerin tamamında جلس fiili kullanılırken, İkrime - Ebû Hureyre tariki ile gelen rivâyette قام على tabiri kullanılmıştır.

Bu kelime İbn Abbas rivâyetinde قعد olarak kullanılmıştır. Anlamı bozmayan bu tasarruflar mana ile rivâyetten kaynaklanmaktadır.

Değerlendirme

Rivayetin hadis kaynaklarında tesbit ettiğimiz yedi tariki bulunmaktadır. Bu rivayetlerin altısı Ebû Hureyre'den nakledilmiştir. Rivayetlerin kaynağı ve sıhhati şu şekildedir; İkrime - Ebû Hureyre tariki ile gelen bir rivayet *merfû* ve *zayıf* tır. Hemmâm - Ebû Hureyre tariki ile gelen beş hadis ise *merfu* ve *sahih* rivâyetlerdir.

İbn Abbas tariki ile gelen bir rivâyet ise *mevkûf* ve *zayıf* tır.

Sonuç olarak hadis kaynaklarında *merfû* ve *sahih* olarak nakledilen rivayetler sadece Hemmâm - Ebû Hureyre tarikleridir.

Metin itibariyle incelendiğinde İbn Hanbel'in naklettiği bir rivayet hariç rivayetler mânâ ile nakledilmiş olup, anlam açısından ciddi bir farklılık söz konusu değildir.

Burada Ebû Hureyre ile İbn Abbâs'ın rivayetleri arasındaki bir benzerlik ve farka dikkat çekmek istiyoruz.

أبي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال إنما سمى الخضر لأنه جلس على فروة ببيضاء فإذا هي تهتز من خلفه خضراء.⁴⁸

عبد الله بن الحارث : قال سمعت ابن عباس على المنبر يقول : إنما سمى الخضر لأنه قعد على فروة ببيضاء فاهتزت خضراء.⁴⁹

⁴⁸ Buhârî, Enbiyâ, 29.

⁴⁹ Taberânî, Kebîr, XII, 209.

Rivayetler lafız ve kurgu olarak birbirlerine çok benzemektedirler. Ancak aralarında da şu farklar bulunmaktadır: Ebû Hureyre'nin rivayeti *merfû* ve *sahih* olup erken dönem eserlerde yer almıştır. Ayrıca tarikleri de fazladır. İbn Abbâs rivayeti ise *mevkûf* ve *zayıf* olup erken dönem eserlerde yer bulamamış ve tek tariki bulunmaktadır.

Bu bilgiler ışığında bu iki rivayet ile ilgili şu ihtimallerden bahsedilebilir. Burada ya isnad uydurması mevcut olup metin Ebû Hureyre'ye ait iken İbn Abbâs'a izafe edilmiştir. Ya da Ebû Hureyre ve İbn Abbâs rivayeti birbirlerinden almış olup birisi kaynağı itibariyle rivayeti yanlış rivayet etmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere her iki rivayet lafız ve kurgu olarak birbirine çok benzemektedir.

3. Tefsir ve Târih Kaynaklarındaki Rivayetler

Hızır hadisi, hadis dışındaki branşlarda, ağırlıklı olarak tefsir kitaplarında nakledilmektedir. Bunun dışında az miktarda da olsa tarih kitaplarında yer almaktadır. Tarih kitaplarında rivayeti naklettiğini tespit ettiğimiz üç müellifin ikisi Taberî (ö.310) ve İbn Kesir (ö.774) olup, bu iki müellifin aynı zamanda tefsir kitaplarında da aynı rivayetleri naklettiklerini görüyoruz. Bu bağlamda tarih kitaplarındaki rivayetleri tefsir kitapları ile birlikte ele alacağız. Ayrıca rivayetlerin kaynağı sıhhati ve metnini birlikte değerlendireceğiz. Bu branşların yapısı sebebiyle kahir ekseriyetinde rivayetler *muallak* olarak verildiğinden, rivayetlerin sıhhatini belirlemek yine hadis kaynaklarından hareketle mümkün olmaktadır. Bu yüzden rivayetleri tek başlık altında ele alacağız.

3.1. Rivayetlerin Kaynağı, Sıhhati ve Metni İtibariyle İncelenmesi

Hadis kaynaklarında rivayetler *merfû* ve *mevkûf* olmak üzere iki grup iken tefsir ve tarih kitaplarında *merfû* ve *mevkûf* rivayetlere ilaveten *maktû* rivayetleri de görmekteyiz. Ayrıca hadis kaynaklarında rivayetler Ebû Hureyre ve İbn Abbâs'a yani sahabeye dayandırılırken, tarih ve tefsir kitaplarında İkrime, Süddi ve Mücâhid'e yani tâbiîne dayandırılmaktadır. Dolayısıyla ilgili rivayetleri *maktû'* olarak nitelendirebiliriz.

3.1.1. Merfû Rivayetler

Merfû rivayetleri üç grupta ele alacağız: Ebû Hureyre rivayetleri, İbn Abbâs rivayetleri ve kaynağı belirtilmeyen rivayetler. Rivayetler aşağıda da görüleceği üzere hadis kaynaklarındaki rivayetlerle örtüşmekte ve aralarında ciddi bir farklılık bulunmamaktadır.

3.1.1.1. Ebû Hureyre Rivayetleri

Tefsir kitaplarında rivayet *merfû* olarak sadece Ebû Hureyre kanalıyla nakledilmiştir. Bu rivayetler bazen hadis kaynaklarından alınmış ve kaynağına atıfta bulunularak nakledilmiştir. Aşağıda dört ayrı müfessirin ve iki tarihçinin rivayetlerini vereceğiz.

1) İbn Ebî Hâtim (ö. 327), rivayeti Ebû Hureyra'dan *merfû* ve *muallâk* olarak vermektedir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّمَا سُمِّيَ الْخَضِرُ،
لأنه جلس على فروة بيضاء، فإذا هي تهتر من خلفه خضراء.⁵⁰

İbn Ebî Hâtim rivayetin sıhhatine dair bir değerlendirmede bulunmamaktadır. Böyle bir durumda hadisin sıhhat değerlendirmesini hadis kaynaklarındaki asıllarına kıyasla yapmak durumundayız. Hadisin metnine baktığımız zaman ise hadis kaynaklarındaki metinlerle örtüştüğünü görmekteyiz.

2) Sa'lebî (ö.427) rivayetin isnadının tamamını vererek nakleden tek müfessirdir. İsnad Hemmâm - Ebû Hureyre tariki ile dir.

Sa'lebî - Abdullâh b. Hâmid-Mekkî b. Abdân - Ebûl-Ezher - Abdurrezzâk b. Hemmâm - Ma'mer - Hemmâm - Ebû Hureyre.⁵¹

أخبرنا عبد الله بن حامد عن مكي بن عبدان أخبرنا أبو الأزهر عن عبد الرزاق عن معمر عن
همام بن منبه عن أبي هريرة قال قال رسول الله : إنما سُمِّيَ الْخَضِرُ خَضِرًا ؛ لأنه جلس على
فروة بيضاء فاهترت تحته خضراء.

Yukarıdaki isnada bakılınca hadisin, Abdurrezzâk'ın talebesi ve kendisinden Hemmâm Sahîfes'i'ni nakledenlerden birisi olan Ebu'l-Ezher'den geldiği görülmektedir. Böylece isnad, hadis kaynaklarındakilerle mutabakât sağlamakla sıhhat değerlendirmesinde aynı hükme tâbidir diyebiliriz. İsnadda cerh edilen râvi bulunmamaktadır. Rivayetin metnine baktığımız zaman ise hadis kaynaklarındaki metinlerle örtüştüğü görülmektedir.

3) Kurtubî (ö.671), ilgili hadisi Ebû Hureyre tarikiyle naklederken, rivayeti Tirmizî'den aldığını belirtir. Onun, Tirmizî'den naklettiği Ebû Hureyre rivâyeti ile daha önce verdiğimiz gibi Tirmizî'nin tahriç ettiği rivayeti karşılaştırmamız neticesinde rivayetler arasında metin ve senet bakımından herhangi bir farklılık tespit edilememiştir.⁵²

⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *et-Tefsîr*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, trs, VII, 2378.

⁵¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, VI, 183.

⁵² Kurtubî, *el-Câmi*, XI, 16.

4) İbn Kesîr (ö.774) rivayete hem tefsir hem de tarih kitabında yer vermiştir. O, Tefsir’inde rivâyeti iki ayrı isnad ve kaynaktan nakletmektedir. Bunlardan birisi İbn Hanbel’in İbnu’l-Mübârek yoluyla rivâyeti, diğeri de Buhârî’den alındığı belirtilen Abdurrezzâk isnadı ile Hemmâm - Ebû Hureyre tarîkidir.⁵³

Görüldüğü gibi İbn Kesîr, hadisi, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî’den almaktadır. İncelememiz neticesinde rivayetler hem isnad hem metin olarak hadis kaynaklarıyla uyum arz etmektedir. İlâve ve noksan bulunmamaktadır. Bu yüzden İbn Kesîr’in naklettiği her iki hadisin sıhhat durumu kaynaklarındaki gibidir.

İbn Kesîr, Tarih’inde ise Hemmâm - Ebû Hureyre isnadı ile verdiği rivâyeti Buhârî’den nakletmektedir. Metin ve isnad açısından Buhârî rivâyeti ile bir farklılık bulunmamaktadır.⁵⁴

5) İbn Asâkir (ö.571) rivâyeti senedleri ile nakletmiştir. Tahriç ettiği üç rivâyet de Hemmâm - Ebû Hureyre tarikiyle *merfû* olarak rivâyet edilmişlerdir. Rivayetlerin iki metni üç senedi vardır.

أخبرنا أبو القاسم علي بن إبراهيم أنا أبو علي الحسن بن علي بن إبراهيم بن يزداد الأهوازي المقرئ نا أبو العباس منير بن أحمد بن الحسن بن علي الخلال بمصر نا علي بن عبد الله بن أبي مطر الإسكندراني

وأخبرنا أبو الحسين علي بن أحمد وعلي بن المسلم الفقيهان قالا أنا أبو الحسن بن أبي الحديد أنا جدي أبو بكر أنا محمد بن يوسف قالا نا أبو عبد الله محمد بن حماد الطهراني نا عبد الرزاق عن معمر وفي حديث محمد بن يوسف نا معمر أنا همام بن منه عن أبي هريرة عن النبي (صلى الله عليه وسلم) وفي حديث ابن يوسف قال حدثنا أبو هريرة عن النبي (صلى الله عليه وسلم) قال إنما سمي الخضر خضرا لأنه قعد وفي حديث ابن يوسف جلس على فروة بيضاء فاهتز ما حوله خضرا وقال محمد بن يوسف فإذا هي تهتز تحته خضراء.⁵⁵

1-İbn Asâkir - Ebu’l-Kâsım Ali b. İbrâhim - Ebû Ali el-Hasan b. Ali b. İbrâhim b. Yezdâd el-Ehvâzî - Ebû’l-Abbâs Münîr b. Ahmed b. el-Hasan b Ali el-Hilâl - Ali b. Abdullah b.Ebî Mutîr el-İskenderânî -

2-Ve - Ebûl-Hüseyn Ali b. Ahmed ve Ali b. Müslim - Ebû’l-Hasan b. Ebî’l-Hadîd - Dedesi Ebû Bekr - Muhammed b. Yusuf - Her ikisi - Muhammed b. Hammâd et-Tahrânî - Abdurrezzâk - Ma’mer - Hemmâm - Ebû Hureyre

⁵³ İbn Kesîr, *Tefsîr*, V, 188.

⁵⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 381.

⁵⁵ İbn Asâkir, Ebu’l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetillah b. Abdillâh eş-Şâfi, *Târîhu Medîneti Dumeşk*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1419, XVI, 401.

İsnad iki ayrı tarikten gelmiştir. Birinci isnaddaki Hasan b. Ali el-Ehvâzî (ö.446) tenkid edilmiştir. Zehebî onun Allah'ın sıfatları hakkında bir kitap telif ettiğini ve içinde mevzû rivayetleri naklettiğini ifade eder. İbn Asâkir, kizb ile ittihâm edildiğini belirtir. el-Hatib el-Bağdâdi ise "hadiste kezzâbtır" demiştir.⁵⁶ İsnadın birinci kısmı için, *mevzû*' ikinci tariki içinse *sahih* diyebiliriz.

أبو القاسم بن حصين أنا أبو علي بن المذهب أنا أحمد بن جعفر نا عبد الله بن أحمد حدثني أبي نا عبد الرزاق بن همام نا معمر عن همام عن أبي هريرة قال قال رسول الله (صلى الله عليه وسلم) لم يسم خضرا إلا لأنه جلس على فروة بيضاء فإذا هي تهتز خضراء الفروة الحشيش الأبيض وما أشبهه قال عبد الله أظن هذا تفسير من عبد الرزاق.⁵⁷

2- İbn Asâkir - Ebû'l-Kâsım b. Hüseyin - Ebû Ali b. el-Müzhib - Ahmed b. Ca'fer - Abdullah b. Ahmed - Babasından - Abdurrezzâk b. Hemmâm - Ma'mer - Hemmâm - Ebû Hureyre.

Rivâyet, dikkat edilirse İbn Hanbel tariki ile gelmektedir. Rivayetin isnadında herhangi bir problem bulunmamaktadır.

3.1.1.2. İbn Abbâs rivayeti

İbn Abbâs (ö.68) kanalı ile *merfû* olarak nakledilen tek rivayet bulunmaktadır. İbn Asâkir'in (ö.571) tahriç ettiği bu rivayet de *zayıf*tır.

أخبرنا أبو محمد هبة الله بن طاوس أنا أبو القاسم بن أبي العلاء أنا علي بن أحمد بن محمد بن داود الرزاز نا أبو عمرو عثمان بن محمد الدقاق نا محمد بن سليمان الراسبي نا أبو إسماعيل حفص بن عمر الأيلي نا عثمان وأبو جزي وهمام بن يحيى عن قتادة عن عبد الله بن الحارث بن نوفل عن ابن عباس عن النبي (صلى الله عليه وسلم) قال إنما سمي الخضر خضرا لأنه صلى على فروة بيضاء فاهتزت خضراء فلذلك سمي خضرا.⁵⁸

1-İbn Asâkir - İbn Tâvûs - İbn Ebî Alâ - Ali b. Ahmed - Ebû Amr - Muhammed b. Süleymân - Hafs b. Amr - Osmân ve Ebû Cizzi ve Hemmâm b. Yahya - Katâde - Abdullâh b. Hâris - İbn Abbâs.

İbn Kesîr bu isnad için garîb değerlendirmesinde bulunur.⁵⁹ Bizim araştırmamızda ise Ebû İsmail Hafs b. Ömer için İbn Ebî Hâtım "Ieyyinu'l-hadis", Nesâî "Sika değıldir." İbn Adıyy ise "Hadislerinin tamamı gayrı mahfûzdur." değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Dolayısıyla isnad zayıftır.

⁵⁶ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs, I, 512, 513.

⁵⁷ İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, XVI, 401.

⁵⁸ İbn Asâkir, a.g.e, XVI, 402.

⁵⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 327.

Burada şu sorunun sorulması gerektiği kanaatindeyiz. Hadis ve tefsir kitaplarının hiçbirisinde *merfû* olarak nakledilmeyen bir rivayet, nasıl oluyor da hicri altıncı asırda telif edilmiş bir kitapta *merfû* olarak nakledilmektedir?

Ayrıca rivayetin isnadına bakıldığı zaman isnadın baş tarafındaki isimlerin Taberânî (ö.360), tarafından nakledilen rivayetle aynı olduğu görülmektedir. Hâlbuki Taberânî, rivayeti *mevkûf* olarak nakletmişti. Bu da rivayetin *ref* edildiğini göstermektedir.

3.1.1.3. Kaynağı Belirtilmeyen Rivayetler

Aşağıda vereceğimiz örneklerde de görüleceği üzere bazı eserlerde ilgili rivayet, sadece Hz. Peygambere dayandırılarak, bazısında ise hadis olduğu belirtilmeksizin nakledilmektedir. Bu rivayetleri aynı başlık altında vereceğiz.

1) Taberi (ö.310), naklettiği rivayetin ikisini *Tefsir*'inde birini ise *Tarih*'inde nakleder.

Tefsir kitabındaki iki rivayetin birini "Bana Hz. Peygamber'in şöyle dediği ulaştı." şeklinde

وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم فيما قد بلغني يقول: إِنَّمَا سُمِّيَ الْخَضِرُ خَضِرًا، لِأَنَّهُ جَلَسَ عَلَى فَرْوَةٍ بِيضَاءَ، فَقَامَ عَنْهَا وَهِيَ تَهْتَزُّ خَضِرًا.⁶⁰

Diğerinde ise "Bize Nebi'nin şöyle dediği nakledildi" şeklinde zikreder.

فذكر لنا أن نبي الله صلى الله عليه وسلم قال: إِنَّمَا سُمِّيَ الْخَضِرُ خَضِرًا لِأَنَّهُ قَعَدَ عَلَى فَرْوَةٍ بِيضَاءَ، فَاهْتَزَّتْ بِهِ خَضِرًا.⁶¹

Tarih kitabındaki rivâyeti ise "Bize Nebi'nin şöyle dediği nakledildi" şeklinde nakleder.

فذكر لنا أن نبي الله قال: إنما سمي الخضر خضرا لأنه قعد على فروة بيضاء فاهتزت به خضرا.⁶²

2) Sa'lebî (ö.427) bir yerde "Hızır diye isimlendirilmesine gelince" der ve rivayeti hadis olduğunu belirtmeden nakleder.

فأما سمي الخضر لأنه جلس على فروة بيضاء فقام (عنها وهي تهتز) خضرا.⁶³

3) Beğavî'nin (ö.516) naklettiği rivayet ise şu şekildedir:

⁶⁰ Taberî, *Tefsîr*, XVII, 377.

⁶¹ Taberî, *a.g.e*, XVIII, 70.

⁶² Taberî, *Târihu'r-Rusul*, I, 255.

⁶³ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, VI, 75.

سمي الخضر لأنه جلس على فروة بيضاء فقام عنها وهي تهتر خضراء.⁶⁴

3.1.2. Mevkûf Rivayetler

Rivayetin mevkuf olarak tek tariki bulunmakta olup İbn Asâkir tarafından, İbn Abbâs kanalı ile tahriç edilmiştir. Bu rivayet ise çalışmamızdaki en farklı rivayet olup diğer rivayetlerde olmayan ek bilgiler içermektedir.

3.1.2.1. İbn Abbâs Rivayeti

أنا أنا أبو الفضائل الكلابي وأبو تراب الأنصاري وأبو الحسن علي بن بركات قالوا حدثنا أبو بكر أحمد بن علي أنا محمد بن أحمد بن محمد نا أبا عثمان بن أحمد وأحمد بن سندی قالنا نا الحسن بن علي نا إسماعيل بن عيسى أنا إسحاق بن بشر عن جويبر عن الضحاك عن ابن عباس أن الخضر كان اسمه اليسع وإنما سمي لأنه هجم على عين من عيون الجنة فشرب منها وتوضأ منها وكان بعد ذلك لا يضع قدمه بالأرض إلا اخضر موضع قدمه فلذلك سمي الخضر.⁶⁵

1-İbn Asâkir - Ebû-Fedâil el-Kilâbî ve Ebû Turâb el-Ensârî ve Ebû'l-Hasan Alfî b. Berekât - Ahmed b. Ali - Muhammed b. Ahmed - Osman b. Ahmed ve Ahmed b. Sinân - Hasan b. Ali - İsmâil b. İsâ - İshâk b. Bişr - Cüveybir - Dahhâk - İbn Abbâs.

İsnaddaki Cüveybir, İbn Hanbel, Ebû Dâvûd, Beyhaki ve Ukaylî tarafından *zayıf* ve *münker* olarak tavsif edilmiştir.⁶⁶ İshak b. Bişr el-Buhârî için, İbn Adıyy "Münkerleri rivâyet eder ona mubaat edilmez." derken İbn Mende el-İsbehânî ise "Sâhibu menâkir" değerlendirmesinde bulunmaktadır.⁶⁷ Dolayısıyla hadis *zayıftır*. Esasen metin, bu muhtevasıyla bir başka yerde de geçmemektedir.

3.1.3. Maktû' Rivayetler

Maktû rivayetler üç tabiinden nakledilmiştir. Bunlar İkrime (ö.107), Mücâhid (ö.102) ve Süddî'dir. (ö.127) Rivayetler hadis kaynaklarındaki rivayetlere benzemekle beraber hadis kitaplarında olmayan bazı ek bilgiler de içermektedir.

3.1.3.1. İkrime Rivayeti

Hadis, İbn Ebî Hâtim (ö.327) tarafından nakledilmiştir.

⁶⁴ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, V, 73.

⁶⁵ İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, XVII, 370.

⁶⁶ Mizzî, *Tehzib*, V, 169-170.

⁶⁷ İbn Adıyy, *el-Kâmil*, I, 337; İbn Mende, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk, *Fethu'l-Bâb fi'l-Kunâ ve'l-Elkâb*, el-Mektebetü'l-Kevser, Riyâd, 1417, I, 268.

عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: إِنَّمَا سَمِيَ الْخَضِرُ، لِأَنَّهُ كَانَ إِذَا جَلَسَ فِي مَكَانٍ أَخْضَرَ مَا حَوْلَهُ،
وَكَانَتْ ثِيَابَهُ خَضِرًا.⁶⁸

Daha önce verdiğimiz İkrime - Ebû Hureyre rivâyeti ile bu rivâyet karşılaştırıldığında hadisin sonundaki خضرا وكانت ثيابه خضرا kısmının ziyâde olduğu geri kalan ibarenin ise, anlamı bozmayacak derecede bazı lafız farklılıkları içerdiği görülmektedir.

3.1.3.2. Mücâhid Rivayetleri

Mücâhid'in rivayetlerinde, diğer rivayetlerde "oturduğu yer yeşillenir" ifadesinin aksine "namaz kıldığı yer yeşillenir" ifadelerini görmekteyiz.

1) Sa'lebî'nin (ö.427) rivayeti:

وقال مجاهد: إنما سمي الخضر؛ لأنه إذا صلى أخضر ما حوله.⁶⁹

2) Beğavî'nin (ö.516) rivayeti:

قال مجاهد: سمي خضرا لأنه إذا صلى أخضر ما حوله.⁷⁰

3) Kurtubî'nin (ö.671) rivayeti:

وقال مجاهد: سمي الخضر لأنه كان إذا صلى أخضر ما حوله.⁷¹

4) İbn Kesîr'in (ö774) "el-Bidâye" isimli eserindeki rivayet:

وقال قبيصة عن الثوري عن منصور عن مجاهد قال: إنما سمي الخضر لانه كان إذا
صلى أخضر ما حوله.⁷²

3.1.3.3. Süddî Rivayeti

Rivayet İbn Ebî Hâtim (ö.327) tarafından nakledilmiştir.

عَنْ السُّدِّيِّ، قَالَ: إِنَّمَا سَمِيَ الْخَضِرُ، لِأَنَّهُ إِذَا قَامَ فِي مَكَانٍ نَبَتَ الْعُشْبُ تَحْتَ رِجْلَيْهِ
حَتَّى يَغْطِي قَدَمَيْهِ.⁷³

Hadisin sonundaki حتى يغطي قدميه تحت رجليه حتى يغطي قدميه lafızları diğer rivayetlerde mevcut değildir.

⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VII, 2378.

⁶⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, VI, 182.

⁷⁰ Beğavî, *Meâmil*, V, 188.

⁷¹ Kurtubî, *Tefsîr*, XI, 16.

⁷² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 382.

⁷³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VII, 2378.

Değerlendirme

Yukarıda verdiğimiz tefsîr kitaplarındaki Ebû Hureyre rivayetlerinin tamamı *merfû*'dur. Ancak bir rivayet hariç diğerleri *mu'allâk* olarak nakledilmiştir. Rivâyeti, senedi ile veren tek isim Sa'lebî'dir. Sa'lebî'nin nakli de esasen hadis kaynaklarındaki gibi Hemmâm-Ebû Hureyre yoluyla gelmektedir. Bu rivayet de *hasen* mertebesindedir.

Tefsir kitaplarında tetkik ettiğimiz Ebû Hureyre rivâyetlerinin büyük oranda hadis kaynaklarındaki ile örtüştüğü görülmektedir. Tefsîr kitaplarında İbn Abbâs'ın hiçbir rivâyetinin bulunmaması ise oldukça ilginçtir.

Tarih kitaplarındaki Ebû Hureyre rivayetlerinin tamamı tefsîr kitaplarındaki gibi *merfû*'dur. Bu kitaplarındaki Hemmâm-Ebû Hureyre tariki ile nakledilen üç rivayet de *merfû* olup bunlardan ikisi *sahih* biri ise *zayıf*'tır. Tarih kitaplarında tetkik ettiğimiz Ebû Hureyre rivâyetlerinin de hadis kaynaklarındaki ile benzerlik arzettiği tesbit edilmiştir.

Tarih kitaplarında İbn Abbâs kanalı ile gelen iki rivayet de *zayıf* olup biri *merfû* diğeri *mevkûf*'tur. İbn Abbâs kanalı ile gelen *merfû* rivayet, hadis kaynaklarıyla örtüşürken *mevkûf* rivayet diğer rivayetlerde bulunmayan ek bilgiler içermektedir. Rivayette diğer tariklerin metinlerinde olmayan "Hızır, cennet pınarlarından birine yönelip ondan içti ve abdest aldı. Bundan sonra bastığı yer yeşillendi. Bu sebeple de Hızır ismini aldı" bilgisi diğer rivayetlerde mevcut değildir.

Tefsir ve tarih kitaplarındaki İkrime, Mücâhid ve Süddî rivayetleri *maktûdur*. İkrime, Süddî ve Mücahid rivayetleri yukarıda da belirttiğimiz üzere hadis kaynaklarındaki rivayetlere göre bazı farklılıklar içermektedir.

SONUÇ

Hızır'la ilgili hadis sadece Hemmâm-Ebû Hureyre tarikiyle *merfû* *sahih* olarak rivayet edilmiştir. İbn Abbâs'tan ise *ref* edildiğini düşündüğümüz bir *zayıf* rivayet hariç geri kalanı *mevkûf* olarak nakledilmiştir. İbn Abbâs'ın talebeleri ise rivayeti *maktû* olarak nakletmişlerdir.

Hadisteki Hızır'ın bulunduğu yerin yeşillendiğini belirten temel cümlenin Ebû Hureyre'nin rivayetleri ile İbn Abbâs ve talebelerinin rivayetlerinde aynı olması dikkat çekmektedir. Bu da bizi rivayetin kaynağının bir olduğu kanaatine sevk etmektedir. O halde rivayetin kaynağı kim? Burada rivayet asıl kaynağında *merfû* ise nasıl *mevkûf* ve *maktû* hale dönüştü. Ya da *mevkuf* ve *maktû* iken nasıl *merfû* hale geldi sorusunu sormak gerekir.

Söz konusu rivayet, Ebû Hureyre tarikinden tek ravi ile rivayet edilirken, İbn Abbas ve talebeleri kanalı ile çok daha fazla râvi tarafından rivayet edilmektedir. İbn Abbas ve talebeleri de rivayeti Hz. Peygamber'e dayandırmamışlardır. Bu bilgiler ışığında Hemmâm'ın rivayetinin, *merfû* olarak nakledilip, naklinde tek kalınması sebebiyle, rivayetin *ref* edilmiş olabileceğinin göz ardı edilmemesi gerektiği kanaatindeyiz.

Hızır'ın bu isimle müsemma olmasında ihtilaf edilmiştir. Bu bağlamda Nevevî şöyle demektedir: "Çoğunluk Hızır'a bu ismin verilmesinin sebebi olarak oturduğu kuru yerin yeşillenmesini göstermektedir. Ayrıca namaz kıldığı zaman etrafının yeşillendiği de söylenmektedir. Ancak doğrusu ilk söylenendir. Buhârî'nin Ebû Hureyre'den naklettiği rivâyet, ilk görüşün daha sahih olduğunu göstermektedir."⁷⁴ Hattâbî'ye göre ise Araplarca yeşil bitkilere olan benzerlikten hareketle, parlak şeylere "hadr" kelimesi kullanılmakta ve Hızır'a güzelliği ve yüzünün parlaklığı sebebiyle Hızır denilmektedir.⁷⁵

Yine çok ilginçtir ki Tevrât'ta geçen bir diyalog da Yüce Allah, Zekeriyya'yı başkahin Yeşu'ya gönderirken şöyle demesini emreder: "Ona her şeye egemen olan RAB şöyle diyor de:" İşte Dal adındaki adam! Bulduğun yer de filizlenecek ve RAB'bin Tapınağını kuracak." (Zekeriya 6:12) Bünyamin Erul, "Hadislerin Dili" isimli eserinde iki rivâyet arasındaki benzerliğe dikkat çeker ve "bastığı yerin yeşillendiği bir adam" tiplemesinin Tevrat'ta da olduğunu göstermeye çalışır.⁷⁶

Buhârî'nin, Hemmâm'ın Sahîfesi'ne atfettiği önem dikkat çekmektedir. Nitekim Hızır hadisi sadece Hemmâm kanalı ile *merfû* olarak gelmesine rağmen onu eserine almıştır. Bu durum, Buhârî gibi hadis otoritelerinin Sahîfe'nin senedine verdiği değeri göstermesi ve Buhârî'nin eserine aldığı hadisleri seçerken dayandığı kıstasları ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

ACÂC el-Hatîb, *Ebû Hureyre Râviyetü'l-İslâm -I-*, Mektebetul-Vehbe, Kahire, 1982.
 AYNÎ, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud, *Umdetü'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXXVI, yy., 2006.

⁷⁴ Nevevî, *Şerhu Minhâc*, XV, 136.

⁷⁵ Hattâbî, Hamd b. Muhammed b. İbrahim, *Ğaribu'l-Hadîs*, Câmiatu Ummi'l-Kurâ, Mekke, 1402, I, 711.

⁷⁶ Bkz. Erul, Bünyamin, *Hadislerin Dili*, s. 303.

- BEĞAVÎ, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ', *Meâlimu't-Tenzîl*, I-VIII, Dâru Taybe, Beyrut, 1417.
- BEYDÂVÎ, Ebu Ömer Muhammed Şîrâzî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, I-V, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1996.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmi'u's-Sahîh*, I-VI, (tahk. Mustafa Dîb El-Boğa), Dâru İbn Kesîr, Beyrut-1987.
- ERUL, Bünyamin, *Hadislerin Dili, İlk Hadis Belgesi Hemmâm'un Sahîfesi*, TDV, Ankara, 2009.
- EVGİN, Abdulkadir, *Hadislerde Hızır-Gayb İlişkisi*, Ankara İlâhiyât Yayınları, Ankara, 2007.
- HATTÂBÎ, Hamd b. Muhammed b. İbrahim, *Ğaribu'l-Hadîs*, I-III, Câmîatu Ummi'l-Kurâ, Mekke, 1402.
- EL-HATÎB EL- BAĞDÂDÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Kifaye fi İlmî'r-Rivâye*, I-, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medine, trs.
- İRÂKÎ, Veliyyuddin Ahmed b. Abdurrahim b. Hüseyin Ebû Zur'â, *et-Takyîd ve'l- İzâh Şerhi Mukaddimeti İbn's-Salâh*, I-, el-Mektebetü's- Selefîyye, Medine, 1969.
- İBN ADİYY, Ebû Muhammed Abdullâh, *el-Kâmil fi Duafâ'r-Ricâl*, I-VII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1409.
- İBN ASÂKÎR, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetillâh b. Abdillâh eş-Şâfi, *Târihu Medîneti Dimeşk*, I-LXXX, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1419.
- İBN EBÎ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, I-IX, Dâru İhyâi't-Tür'asi'l-Arabî, Beyrut, 1952.
- ....., *et-Tefsîr*, I-X, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, trs.
- İBN HACER, Şihâbüddîn Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bârî*, I-XIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1379.
- ....., *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XII, Dâru'l-Fikr, 1404.
- ....., *en-Nüket alâ Kitabi İbni's-Salâh*, I-II, İmâdetü'l- Bahsi'l- İlmiyye, Medine, trs.
- ....., *Tağlîk'ut-Ta'lik alâ Sahihi'l-Buhârî*, I-V, el-Mektebu'l-İslâmi, Beyrut, 1405.
- İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- İBN HİBBÂN, İbn Ahmed Ebû Hâtim et-Temîmî el-Bustî, *es-Sikât*, I-IX, Dâru'l-Fikr, 1975.
- İBN KESÎR, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1408.
- ....., *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-VIII, Dâru Taybe, Beyrut, 1420.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, *el-Meârif*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1970.

- İBN MA'ÎN, Ebû Zekerîyye Yahya İbn Maîn, *Târihu İbn Maîn*, I-IV, Merkezu'l-Bahsi'l-İlmî, Mekke, 1979.
- İBN MENDE, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk, *Fethu'l-Bâb fi'l-Kunâ ve'l-Elkâb*, el-Mektebetü'l-Kevser, Riyâd, 1417.
- İBNÜ'S-SALÂH, Ebû 'Amr Osman b. Abdurrahman, *Ulûmü'l-Hadîs*, (thk. Nureddin İtr), Dimeşk 1984.
- İCLÎ, Ahmed b. Abdillâh b. Salih Ebû'l- Hasan, *Ma'rîfetu's-Sikât*, I-II, Mektebetu'd- Dâr, Medine, 1985.
- KEHHÂLE, Ömer Rıza, *Mücemü'l-Müellifîn*, I-XII, Dâru İhyâi't- Turâs, Beyrut, 1957.
- KOÇYİĞİT, Talat, *Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi*, Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967.
- ....., *Hadis Istılahları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980, s. 381.
- KOMİSYON, *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâlî*, TDV. Ankara, 1993.
- KURTUBÎ, Muhammed b. Ebi Bekr b. Ferâh, *el-Câmi' li Âhkâmî'l-Kur'ân*, I-XX, Dâru İhyâi't- Turâsi'l- Arabiyye, Beyrut, 1995.
- MİZZÎ, Cemâlüddîn Ebû'l-Haccâc Yusuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, I-XXXVII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1400.
- NEVEVÎ, Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi'l-Müslim b. el-Haccâc*, I-XVIII, Dâru İhyâi't-Turâsi'l- Arabî, Beyrut, 1392.
- SA'LEBÎ, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim en-Neysâbü'rî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l- Arabî, I-X, Beyrut, 1422.
- SUYÛTÎ, Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Tedribü'r-Râvî*, I-II, Mektebetü'r-Riyâd, Riyad, trs.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Kur'ân*, I-XXX, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.
- ....., *Târihu'l-Umem ve'l-Mülûk*, I-V, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407.
- TABERÂNÎ, Ebû'l- Kasım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XX, Mektebetu'l-Ulûm ve'l- Hikem, Musul, 1983.
- ....., *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I-X, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1415.
- TAYÂLİSÎ, Süleymân b. Davûd Ebû Davûd, *Müsned*, I, Dâru'l- Ma'rife, Beyrut, trs.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa, Sünen, I-V, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1988.
- VEŞLÎ, Abdullah Kâsım, *İlmu'l- Hadîs fi'l-Yemen*, -I-, San'â ,1998.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed, *Mîzânü'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs.
- ....., *Tezkiratü'l-Huffâz*, I-IV, Dâru 'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, 1998.